

פרק י"ג

בניין כוח המילואים בעידן הצבא הפוסט-מודרני

מבוא

השינויים במבנה הכוח הצבאי משקפים תהליכים ויחסי גומלין בין המוסד הצבאי לחברה האזרחית ברמה הלאומית והגלובלית.¹ כוחות המילואים ממוקמים בממשק שבין הצבא לחברה האזרחית, ובכך הם הופכים להיות רגישים, חשופים ופגיעים לפני שאר מרכיבי הצבא ויותר מהם. הצבאות במדינות הדמוקרטיות המערביות עוברים תהליך של מעבר מארגון צבאי מודרני לארגון צבאי פוסט-מודרני. שלוש מגמות מובילות לדגם הצבא הפוסט-מודרני:² זהות הציוויליזציה שאליה הוא משתייך;³ הסירוב להסתכן באבדות בלחימה;⁴ והצירוף של שתי המגמות הראשונות, שהוא אי-הלגיטימיות של השימוש בכוח צבאי כמענה לפתרון בעיות מדיניות.

הארגון הצבאי המודרני מאופיין בתבנית כוח בסיסית של דרגים נמוכים בשירות חובה, סדיר ומילואים, המגובה בסגל מתנדב ומקצועי, בעל מוכוונות מובהקת ללחימה, גברי בהרכבו ובאתוס שלו ונבדל מהחברה האזרחית במבנה ובתרבות. הארגון הצבאי הפוסט-מודרני, לעומתו, עובר תהליך של התרופפות הקשר עם מדינת הלאום והוא מופעל יותר ויותר על-ידי ארגונים בין-לאומיים או קואליציה. הצבא, המורכב בעיקר ממתנדבים הרואים בו מקצוע, הוא רב-תכליתי במשימותיו, דו-מיני בהרכבו ופתוח יותר לחברה האזרחית.

השאלות העיקריות הנידונות במאמר זה הן: מהו מקומו של כוח המילואים בצה"ל בעידן של הצבא הפוסט-מודרני? האם עליו להמשיך להתקיים? אם כן, מה יהיו ייעודו, תפקידיו, משימותיו, מבנהו והרכבו? האם השירות בו יהיה התנדבותי או שמא ימשיך להיות חובה?

עם זאת, בעצם הצגת השאלות אין משום קביעת הנחה שצה"ל נמצא או יימצא בעתיד בעידן המאפיין צבאות פוסט-מודרניים. אולם התהייה והבירור יועילו בשני כיוונים עיקריים: האחד, כוח המילואים, הרגיש יותר לתמורות בחברה האזרחית,

יכול לשמש מבשר וסימן מעיד להתמצאות באיזה עידן אנחנו נמצאים; האחר הוא ההבנה והכרת האפשרות לקיומה של שיטה אחרת לארגון צבאי, כך שנוכל לכוון את צעדינו לקראתה מתוך מודעות, בקרה ושליטה ולא מתוך כורח וכניעה למציאות שנוצרה בשטח.

לבריור טענה זו אנסה בתחילה לאבחן את מקומו של צה"ל בחלוקה לשלושת טיפוסים הארגונים הצבאיים המזוהים היום: צבא מודרני; צבא מודרני מאוחר; צבא פוסט-מודרני. אבחנה זו תסייע לבחינת כוח המילואים של צה"ל – האם הוא מצוי במסגרת של צבא פוסט-מודרני או במגמה להגיע אליו? פריזמת הסתכלות נוספת תהיה הגדרת הסגולות הייחודיות של כוח המילואים בהקשר למגמות שהביטוי שלהן הוא הצבא הפוסט-מודרני. הגדרות אלה יסייעו בהמשך להתוויית כיוונים לבניין כוח המילואים בצה"ל, שיכללו את ייעודו, את תפקידיו ושיטת מבנה אפשרית לארגון הכוח.

האבחנה בין טיפוסים הצבאות

מוסקוס, ויליאמס וסגל⁵ הגדירו שלושה טיפוסים צבאות, המאפיינים בעיקר את הצבא האמריקני, ששימש להם מודל להתייחסות: מודרני; מודרני מאוחר, ופוסט-מודרני. הצבא המודרני היה קיים, לדבריהם, מתחילת המאה ה-20 ועד לסיומה של מלחמת העולם השנייה. הצבא המודרני המאוחר התקיים עד תחילת שנות ה-90, ומשך קיומו חופף בעיקרו את המלחמה הקרה. הצבא הפוסט-מודרני נולד לאחר המלחמה הקרה.

הטבלה ההשוואתית המובאת כאן לקוחה מהמחקר הנ"ל⁶ וממצה את ההבדלים בין טיפוסים הצבאות לפי 11 משתנים:

תרשים מס' 13: השוואה בין צבא מודרני, מודרני-מאוחר ופוסט-מודרני

פוסט-מודרני	מודרני מאוחר	מודרני	טיפוס הצבא משתני הכוח
תת-לאומי (כגון : אלימות אתנית , טרור)	מלחמה גרעינית	פלישת אויב	האיום הנתפס
צבא מקצועי קטן	צבא מקצועי גדול	צבא המוני, שירות חובה	מבנה הכוח
משימות חדשות (כגון שמירה על השלום ומשימות הומניטריות)	תמיכה בבעלות ברית	הגנת המולדת	הגדרת המשימה העיקרית
חייל-מדינאי ; חייל-מלומד	מנהל או טכנאי	המפקד הקרבי	איש המקצוע הבולט בצבא
אדיש	דו-ערכי	תומך	יחס הציבור כלפי הצבא
מחוזרת	מתומרנת	ישות אחת	יחסים עם התקשורת
מרכיב עיקרי	מרכיב בינוני	מרכיב שולי	אזרחים עובדי צבא
שילוב מלא	שילוב חלקי	חיל נפרד או לא נכללות כלל	תפקידי הנשים
מנותקת	מעורבות חלקית	חלק בלתי נפרד	בת הזוג והצבא
מקובלים	מפוטרים	נענשים	הומוסקסואלים בצבא
נכללים בשירות אזרחי	מותרת כשגרה	מוגבלת או אסורה	סרבנות מצפונית

את הצבא הפוסט-מודרני אפשר לאפיין על-פי ארבעה שינויים ארגוניים בולטים: הטשטוש הגובר בין התחום הצבאי לאזרחי;⁷ שינוי משימות הצבא מניהול מלחמות למבצעים שאינם בהכרח מלחמה;⁸ כוחות הצבא מופעלים למשימות מחוץ למדינותיהם על-ידי גורמים בינלאומיים; הקמתם של כוחות רב-לאומיים.⁹

באיזה עידן נמצא צה"ל?

המשתנה העיקרי, הוא האיום הנתפס, ולא בכדי הוא מופיע ראשון ברשימה. המענה הצבאי ניתן בראש ובראשונה אל מול איום, לפחות כפי שהוא נתפס על-ידי הצד החש מאוים. כל שאר המשתנים הם פועל יוצא של המשתנה הראשון והעיקרי. שינוי בתפיסת האיום יגרור אחריו בהכרח את המשתנים הבאים. למשל, סכנת פלישה והצורך להגן על המולדת יאפילו על כל משתנה אחר.¹⁰

מדינת ישראל רואה את עצמה חשופה לשלושת סוגי האיומים שצוינו בטבלה, אם כי גודלו של כל אחד מהאיומים האלה השתנה במהלך השנים. סכנת הפלישה לשטח ישראל אומנם הצטמצמה בשנים האחרונות, אולם איום הטרור החריף, ובמקביל עלה הפוטנציאל למלחמה גרעינית. התפיסה שישראל ניצבת בפני שלושת האיומים בעת ובעונה אחת משפיעה על שאר המשתנים ומחייבת לבנות את הצבא כך שיכלול בתוכו את שלושת טיפוסים הצבאות שהוזכרו לעיל: מודרני, מודרני מאוחר ופוסט-מודרני.

צה"ל הוא צבא המונים, המבוסס על חיילי חובה ועל חיילי מילואים המגויסים על-ידי סגל התנדבותי קבוע ומקצועי. המשימה העיקרית והבלעדית של הכוח היא להגן על המולדת. אולם, הסכסוך האלים עם הפלסטינים מעלה את הצורך למלא משימות מגוונות יותר, כגון משימות הומניטריות המשולבות בלחימה בפועל. מבחינת המשתנים האלה צה"ל הוא באופן מובהק צבא מודרני עם "פזילה" לכיוון הפוסט-מודרני.

איש המקצוע הבולט בצה"ל הוא עדיין המפקד הקרבי, שאליו מוקדשת עיקר תשומת הלב. אולם פיתוח מערכות הכשרה, דוגמת העתודה האקדמית, "תלפיות", "עתידים" ו"מוקדי ידע", מעיד על טיפוח מכון של אנשי צבא שהם מדענים וחיילים מלומדים.¹¹ ההסבר לתופעה הזאת הוא ההכרה במורכבותם של שדה הלחימה ושל הכלים הנדרשים על מנת להתמודד בו. יתר על כן, הסכסוך עם הפלסטינים חידד את הצורך גם בחייל המדינאי, שזכה גם לכינוי "הרב"ט האסטרטגי".

לא ניתן לומר שהציבור הישראלי אדיש כלפי הצבא. האזרחים – או לכל הפחות משפחות המשרתים בפועל – מעורבים בחיי הצבא, ובשל כך גם הצבא אינו מנותק מהאזרחים. אולם, מעשית, בקיעים וסדקים כבר מסתמנים בחזית הבצורה, בעצם

העובדה שחלק ניכר מהחייבים בגיוס חובה אינם מתגייסים, ומתוך אלה שכן מתגייסים, חלק לא מבוטל אינו מסיים תקופת שירות מלאה.¹² כוח המילואים התופעה בולטת יותר בעצם העובדה שרק שיעור נמוך מאנשי המילואים משרת שירות מילואים משמעותי.¹³ לבקיע משמעותי נוסף גרם "חוק טל", שהתיר למגזר, שמגדיר את עצמו כמי ש"תורתו-אומנותו", שלא לבצע שירות חובה בצבא. מכל הבחינות האלה ניתן לומר שצה"ל משתייך במוצהר לטיפוס הצבא המודרני, ולמעשה לטיפוס הצבא המודרני המאוחר, אולם בשום פנים ואופן אין הוא צבא פוסט-מודרני.

ביחסי צה"ל עם התקשורת ניתן לומר שהיא חשה את עצמה לעיתים מתומרנת, אולם התופעה הבולטת ביותר היא העובדה שצה"ל מודע יותר למקומה של התקשורת ולחשיבותה. תופעה זו, כמן חלק מהתופעות האחרות, מתחדדת בעיקר על רקע העימות המוגבל, שבו צה"ל מחזר לא פעם אחרי התקשורת לצורכי הסברה, ובמיוחד אחרי התקשורת הזרה.

באשר לשאר הקריטריונים, אפשר לציין שצה"ל משלב במסגרתו באופן חלקי את הנשים; המעורבות של בני הזוג של המשרתים בצבא נעה בין חלקית למלאה; האזרחים עובדי הצבא אינם חלק הארי מכלל המשרתים; צה"ל מתייחס להומוסקסואלים באופן ענייני;¹⁴ ועדיין אין במדינת ישראל שירות אזרחי חלופי לאלה המכריזים כי הם סרבני מצפון.

מבחינת האיומים, צה"ל משתייך לשלושת סוגי הצבאות. מבחינת מבנה הכוח, הוא שייך לטיפוס המסורתי, אבל נתוני הגיוס הסלקטיביים, בעיקר של חיילי המילואים, מעידים על מגמה שונה. כלומר, צה"ל אינו "מתנהג" כפי שהוא בנוי: עיקר כוחו הכמותי בנוי על מילואים, ומהבחינה הזאת הוא צבא מודרני, אבל הסלקטיביות בגיוס, דהיינו אי-מיצוי של מלוא הכוח הפוטנציאלי, מעידה על מגמת הינתקות מטיפוס הצבא המודרני לכיוון הצבא המודרני המאוחר והפוסט-מודרני.¹⁵

סגולות כוח המילואים בצבא הפוסט-מודרני

כוח המילואים ניחן בכמה סגולות המייחדות אותו בצבא הפוסט-מודרני. מצד אחד הוא יכול להגביר את קצב ההשתנות, ומצד אחר הוא יכול לבלום אותו. יתר על כן, כוח המילואים, בעצם קיומו, יכול ליישב מתחים הנוצרים כתוצאה מהשינויים, שהתוצאה שלהם היא צבא פוסט-מודרני.

תפיסת איום, המשפיעה על ההיקף של סדר הכוחות הזמין יכולה להתמתן באמצעות כוח מילואים. הסיבה: כוח מילואים עשוי ליישב את הסתירה שבין אי-הנכונות להשקיע בביטחון צבאי בעידן הפוסט-מודרני לבין הצורך הריאלי במתן

מענה צבאי. מגמות, השוללות את הלגיטימיות של הפעלת כוח צבאי, עשויות להתמתן באמצעות כוח מילואים, משום שהוא נותן מעין "חותמת כשרות" להפעלת כוח מעצם היותו גוף אזרחי מגויס.

הסגולות הבולטות של כוח מילואים במסגרת כל כוח צבאי שהוא, הן: המסה שלו, עלותו הזולה – יחסית לחלופות אחרות; היותו גורם הממתן מגמות מיליטריסטיות בחברה אזרחית פוסט-מודרנית; המענה האפשרי שהוא נותן לצמצומו של גיוס החובה או אף לביטולו.

מסה

המסה המסופקת על-ידי כוח המילואים לזמן קצוב אפשר שתופעל בשני אופנים: האחד, הפעלת מסה גדולה לפרק זמן קצר, יחסית; האחר, מתן תחלופה מתמשכת לכוחות הסדירים, כדי לספק להם אורך נשימה בלחימה. כאשר מתעורר הצורך המידי במסה של כוחות, הפתרון של גיוס המילואים הוא הנוח ביותר מהיבטי עלות.

צבא קטן, חכם ו...יקר

הארגון הצבאי הפוסט-מודרני מאופיין בהיותו מקצועי וקטן. הטכנולוגיה המתקדמת מחייבת התמקצעות ומאפשרת להקטין את הצבא.¹⁶ לעומת זאת, עלות יחידת לחימה¹⁷ הופכת להיות יקרה הרבה יותר.¹⁸ כוח המילואים יכול לצמצם באופן משמעותי את עלות הרכיב האנושי בהוצאה, בכך שהוא אינו חייב להיות מופעל באופן קבוע, ובתנאי שישמור על כשירות מתאימה עד להפעלתו המבצעית. שמירת הכשירות של אנשי המילואים אינה בחינם, אך היא זולה מאחזקת צבא קבע.

עלות

כוח מילואים הוא המענה הצבאי הזול ביותר לבעיה ביטחונית בהשוואה לכל שיטות הגיוס האחרות. המגמה של צמצום הנכונות להשקיע בביטחון בעידן הפוסט-מודרני אינה מתיישבת עם עלות האחזקה הכבדה של צבא קבוע. גודל הצבא הפעיל הוא פונקציה של האופן שבו תופסת המדינה את מידת האיום הביטחוני הנשקף לה. כוח המילואים יכול לשמש כ"כדור הרגעה" לתחושת האיום – בעיקר אם מדובר באיום פלישה המחייב מענה באמצעות מסות גדולות – ואין זה משנה לענייננו, אם מדובר באיום ריאלי או מדומה. יחד עם זאת, אחד ממאפייני החברה האזרחית הפוסט-מודרנית הוא החשש שלה מפני מיליטנטיות-יתר של הכוח הצבאי שלה. כוח המילואים יכול למתן מגמה זו.

מתינות

עצם קיומם של אזרחים בכוח הצבאי ממתן את הפעלת הכוח ומאפשר אותו רק לצרכים הכרחיים. זו הייתה גם גישתו של גנרל אברהמס, בונה הכוח האמריקני לאור לקחי וייטנאם, שגרס כי הצבא לא יילחם שוב במלחמה יזומה שלא תזכה לאמון ולמעורבות מצד העם האמריקני. את המטרה הזאת הוא ניסה להשיג באמצעות בניית "הכוח הטוטאלי", שבמסגרתו יפעלו יחידות סדירות ויחידות מילואים בצוותא, כך שלא ניתן יהיה בעתיד להכריע את המלחמה ללא תגבור של אנשי מילואים.¹⁹ ובמילים של פרופ' אליוט כהן: "...המטרה לא הייתה רק יעילות, אלא גיבוש זיקה לעם האמריקני וקיומה. לא עוד מלחמות בדם קר. לא עוד מלחמות בלי גיוס של תמיכה עממית."²⁰

בישראל יש הטוענים כי העובדה שברצועת הביטחון בלבנון לא שירתו יחידות מילואים "תרמה רבות לשהותה המיותרת של ישראל שם במשך שנים."²¹

פיצוי לשירות חובה

כוח מילואים יכול לפצות על צמצומו או אף על ביטולו של שירות החובה – שהם מסממניו וממאפייניו של הצבא הפוסט-מודרני. סביר להניח שאם שירות החובה יתבטל – כתוצאה מאי-הצורך בו ובעקבות דילוג מעל משוכת המסורת – תתבטל גם חובת השירות במילואים. אולם, האפשרות הסבירה יותר בעידן הפוסט-מודרני – בהתאמתו למדינת ישראל – היא צמצום מספריהם של מגויסי החובה והפיכת הגיוס לבררני יותר במוצהר או בפועל. כוח המילואים, שיגויס רק לצורכי מלחמה, יכול להיות ההשלמה לסדר הכוחות הנחוץ. סגולת המתינות תעמוד ליכותו בעת הדיון על הצורך בהפעלתו. החברה תקבל יותר הפעלת כוח שעברה דרך מסננת הביקורת האזרחית של מערך המילואים.

כיוונים בבניין כוח המילואים בצה"ל בעידן הפוסט-מודרני

ייעוד הכוח

כוח המילואים – בשל סגולותיו הייחודיות במסגרת הצבא הפוסט-מודרני – נועד להיות "גלולת הרגעה", בשל המסה שיש לו, ושאותה ניתן להציב מול איום – מוחשי או מדומה – של פלישה במסגרת מלחמה כוללת. בעימות מוגבל, כוח המילואים יהיה הגיבוי, העתודה והתחלופה של הכוחות הסדירים. אולם, בכל צורת עימות, המגמה והשאיפה יהיו שהשגת ההכרעה הנדרשת לא תותנה רק בכוחות המילואים.

תפקידי כוח המילואים

בעידן הפוסט-מודרני אפשר יהיה לגייס כוחות מילואים למלחמה רק נוכח איום מוחשי. החברה האזרחית לא תשלים עם הפעלת כוח צבאי-אזרחי שלא על רקע איום מוחשי, מידי וברור. הפעלת הכוח לתפקידים אזרחיים לא תתקבל בהבנה ובהסכמה.

המשימות האופייניות לעידן הפוסט-מודרני, כגון אכיפת שלום, סיוע הומניטרי והשתתפות בקואליציות מחוץ לגבולות המדינה – סביר להניח שכמעט לא יוטלו על כוחות מילואים.

שיטת הגיוס

השאלה אם הגיוס למילואים יהיה חובה או שייעשה בהתנדבות תוכרע על-פי תוצאות הדיון על הכוח הסדיר. אם יימשך שירות החובה, יימשך גם שירות המילואים – בין אם הוא יהיה חובה ובין אם הוא יהיה בהתנדבות. ביטולו של שירות החובה הסדיר יביא, קרוב לוודאי, גם לביטולו של שירות החובה במילואים. כוחות המילואים לא יחויבו למלא משימות של העידן הפוסט-מודרני, שאין קשורות להגנה על המדינה. אם ירצו – יוכלו להתנדב אליהן.

זמינותו וכשירותו של כוח המילואים

המידה שבה אנו רוצים שכוח המילואים יהיה זמין וכשיר תקבע את הרכבו ואת התמהיל של יחידותיו. הזמינות הנדרשת של כוח המילואים תשתנה ביחס ישיר לאופן שבו נתפס האיום על המדינה ותיקבע לפי מידת קיומן של תשובות אחרות לאיום. אין צורך להעמיד את כל סדר הכוחות באותה רמת זמינות. אפשר לחלק את הכוח לזמינות מידית, של ימים, של שבועות ואף של חודשים. בהתאם לכך אפשר לסווג את הכוח על-פי כשירויות של דרג ראשון ושל דרג שני.²²

סיווג כללי נוסף של כשירות יכול להיות לסוג של לחימה – למלחמה כוללת ולעימות מוגבל. בצבא פוסט-מודרני אפשר בהחלט לקבוע שיחידת מילואים כשירה רק לסוג עימות אחד. המכפלה של הזמינות ושל הכשירות הנדרשת תקבע את היקף ההשקעה בכוחות המילואים.

מבנה כוח המילואים

את כוח המילואים בצבא הפוסט-מודרני ניתן לבנות במגוון רחב של מבנים: **יחידות תחלופה**. במבנה כזה משמשים כוחות המילואים כמאגר כללי לעתודות

כוח-אדם, בלי שהם משובצים ביחידות מסוימות. עתודה זו אמורה להשלים פערים ביחידות הלוחמות בעת הצורך. מעתודה כזאת נדרשת רמת הכשרה נמוכה, יחסית, ולכן ההשקעה בה אינה גדולה;²³

יחידות עצמאיות. במבנה כזה הופכות יחידות המילואים לכוחות עצמאיים, כפי שמקובל כיום בצה"ל. בעידן הצבא הפוסט-מודרני יקטן, מן הסתם, היקף הכוחות הבנויים בשיטה זו;

יחידות מילואים עם סגל סדיר. מדובר בשיטה המאפשרת להבטיח את ההתמקצעות הרבה הנדרשת בעידן הצבא הפוסט-מודרני, תוך שמירה על סדר כוחות קטן, יחסית, בעת רגיעה. התפקידים שיאוישו על-ידי הסגל הסדיר יהיו בעיקר תפקידי קצונה ומקצועות הדורשים הכשרה יקרה וממושכת;

יחידות מילואים משולבות ביחידות סדירות. במבנה מסוג זה ייכללו יחידות המילואים במסגרת סדירה גדולה יותר, דוגמת גדודי מילואים בחטיבה סדירה או חטיבות מילואים באוגדה סדירה. שיטה זו תשלב את סגולת המתכונות בהפעלת הכוח יחד עם שמירה על עדכניות הכוח המשולב;

עיבוי יחידות. שיטה זו תאפשר להחזיק כוחות סדירים בשיעורי איוש נמוכים – כתוצאה מאילוף, בגלל רצון או בגלל העדר צורך – ולהשלימם בכוחות מילואים כאשר יהיה בכך צורך.²⁴ גם שיטה זו משלבת את סגולת המתכונות עם מגמת אי-הנכונות להשקיע משאבים רבים מדי בכוח הסדיר;

השלמת מומחים. במבנה זה ישובצו חיילי מילואים בתפקידי מומחים. תפקידים אלה מאופיינים בכך שהם דורשים הכשרה ממושכת והשקעה גדולה בשמירה על הכשירות, אך אין צורך לאישים ברציפות. המודל הקיים היום בחיל האוויר ביחס לטייסים מתאים למבנה הזה. אפשר להרחיב אותו לתפקידים נוספים הדורשים מומחיות, בעיקר מפעילים של אמצעי לחימה עתירי טכנולוגיה.

סיכום

מדינת ישראל, כיום, היא דוגמה קיצונית למדינה, שבה חלק ניכר מכוח-האדם הזמין מגויס לצורכי מלחמה – בעיקר במסגרת כוחות המילואים. מאמר זה ניסה לצייר קווים לדמותו של כוח המילואים בעידן הצבא הפוסט-מודרני, אך בלי לברר ולקבוע האם זה נכון ומתאים לצה"ל להימצא בעידן זה. נקודת המוצא לדיון, היא מה יקרה לכוח המילואים של צה"ל במסגרת צבא פוסט-מודרני. כוח המילואים נבחר לבירור גם מפני שהוא משמש מעין חישן הקולט את התייחסותה של החברה לכוחה הצבאי.

לכאורה נראה כי כוחות המילואים אינם תואמים את הארגון הצבאי הפוסט-מודרני. ההתמקצעות הנובעת מטכנולוגיית העילית; צמצום גודלו של הצבא כתוצאה מאי-הלגיטימיות של השימוש בכוח (מה שמשפיע על היקף ההוצאה לכוח אדם ולמשאבים); והמעבר ממשימות צבאיות קלאסיות של ניהול מלחמות לניהול מבצעים אחרים שאינם מלחמה – כל אלה אינם תורמים לחיזוק החיוניות של כוחות המילואים במסגרת הכוחות המזוינים.

אולם, בירור הסגולות הייחודיות של כוחות המילואים מצביע דווקא על התרומה המשמעותית שלהם בעידן של צבאות פוסט-מודרניים. הסגולות האלה הם, בין היתר, המסה הגדולה שלהם, עלותם הנמוכה ומתינותם. סגולות אלה הופכות את כוחות המילואים למשקולת המאזנת את המגמות בחברה האזרחית הפוסט-מודרנית, שהביטוי שלהן הוא הצבא הפוסט-מודרני.

כוח המילואים הוא המנגנון המאזן בין הצורך (שעשוי להיות ריאלי או מדומה) במסה צבאית לבין הרצון לנהל במדינה חיים תקינים. בגלל עלותו הנמוכה – יחסית לחלופות האחרות – כוח המילואים מפצה גם על המגמה העכשווית של אי-נכונות להשקיע כוח אדם ומשאבים חומריים ביצירת מענה צבאי. לבסוף, כוח המילואים ממתן מגמות מיליטריסטיות בכך שהוא מופעל רק כאשר הצורך הוא חיוני ומוחשי. כוח המילואים מבטא היטב את אי-הלגיטימיות של הפעלת כוח צבאי לפתרון בעיות מדיניות, ובכך הוא מהווה גורם ממתן להפעלתו.

מכאן, ייעודו של כוח המילואים בצה"ל בעידן הצבא הפוסט-מודרני, הוא להיות עתודה וגייבוי לצבא הסדיר בעימות מוגבל ולהיות "גולת הרגעה" למקרה של מלחמה כוללת. כוח מילואים יופעל רק לתפקידי לחימה מובהקים. תמהיל הכוח, זמינותו ומידת כשירותו יקבעו את היקף ההשקעה הנדרשת והאפשרית. שיטות שונות לבניין הכוח יאפשרו להתאימו לנסיבות הספציפיות.

כוח המילואים של צה"ל לא יהיה נטל בעידן הצבא הפוסט-מודרני, אלא יהיה משקולת מאזנת אפקטיבית של המגמות המסתמנות, של האילוצים הנובעים מהן ושל הצרכים האמיתיים והמסורתיים של צה"ל.

הערות:

¹ ישנם מחקרים מקיפים רבים על נושא זה. למשל: Cohen A. Eliot, **Citizens and Soldiers. The Dilemmas of Military Service**, Cornell University Press, London. 1985. ספר זה היא כי משתנים כגון גיאופוליטיקה, אידיאולוגיה ומלחמות עבר מסבירים את השונות בין מבנה צבא אחד למשנהו. דוגמה אחרת היא: James L. Payne, **Why Nations Arm**, Basil Blackwell Ltd, New York, 1989. המסביר את ההבדלים במבנה של צבאות שונים הן בגורמים רציונליים, כמו

צורכי הביטחון, והן בגורמים לא רציונליים כגון תרבות, אידיאולוגיה ודת. צירלס מוסקוס קובע ש"השינויים בארגון הצבא משקפים שינויים נרחבים בחברה הכללית יותר ולעיתים אף משפיעים עליהם". גיון אלן ויליאמס טוען ש"אין מוסד חברתי המושפע מגורמים לאומיים ובין-לאומיים יותר מהצבא". ראו: Moskos C. Charles, Williams John Allen, Segal R. David, "Armed Forces after the Cold War", in: **The Postmodern Military**, Oxford University Press, 2000. pp 14, 265 המחקר המפורט ביותר בתחום זה הוא של הסוציולוג האנגלי-פולני סטניסלאב אנדרסקי, שקבע כי כל שיטה של ארגון צבאי מבטאת את הסדר החברתי שממנו היא צמחה. ראו: Andresky Stansilav, **Military Organization and Society**, Routledge & Kegan Paul LTD, London, 1968

² האבחנה, הקריטריונים וההגדרות לצבא פוסט-מודרני מתבססים על מחקרם של מוסקוס, ויליאמס וסגל (ראו הערה 1). במחקרם הם השוו בין 12 מדינות מערביות – בריטניה, צרפת, גרמניה, הולנד, דנמרק, איטליה, קנדה, אוסטרליה, ניו-זילנד, שווייץ, ישראל ודרום-אפריקה – בניסיון לקבוע באיזו מידה תואמים צבאותיהם למודל של צבא פוסט-מודרני, כפי שהם הגדירו אותו במחקרם. ³ בכך עוסקת התיאוריה המקיפה של סמואל הנטינגטון, **התנגשות הציוויליזציות**, הוצאת שלם, ירושלים, 2003.

⁴ הסבר מקיף ומפורט לתופעה, המכונה "התקופה הפוסט-הרואית" ראו אצל אדוארד לוטוואק, **אסטרטגיה של מלחמה ושלום**, מערכות, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל-אביב, 2002, עמ' 97-110. התפתחות החימוש המונחה מדויק מרחוק רק האיצה וחזקה את התהליך החברתי שהתקיים ממילא.

⁵ ראו הערה 1.

⁶ Moskos, Williams, Segal, **Ibid**, Table 2.1. p.15

⁷ את ההשפעה ההדדית בין גורמים אזרחיים לצבאיים אפשר לראות בצבא ובמשרד ההגנה של ארצות-הברית. חוק "גולדוטר-ניקולס" משנת 1986 מגדיר היטב את השליטה האזרחית על משרד ההגנה – מפיתוחה של מדיניות ההגנה והתכנון האסטרטגי ועד לשליטה ולפיקוח על מבצעים צבאיים.

⁸ מדובר בתופעה שזכתה לניסוח מושגי: Conflict other then War, ובהקשר הצבאי הספציפי: Military Operation other than War.

⁹ דוגמה לכוח רב-לאומי כזה היא הדיוויזיה הרב-לאומית של נאט"ו, שבה ישנן חטיבות ממדינות שונות תחת פיקוד אחד.

¹⁰ יש לכך דוגמאות רבות. כך, למשל, הצבא הבריטי התנגד באופן מסורתי לגיוס חובה מטעמים ערכיים, אך חרג ממנהגו בשתי מלחמות העולם. כך גם קרה לצבא האמריקני במלחמת האזרחים, בשתי מלחמות העולם ובמלחמת וייטנאם. צה"ל לאחר מלחמת יום הכיפורים הנמיך את הקריטריונים לגיוס על מנת למלא את השורות. מכאן שאפשר להניח כי איום מוחשי יאפיל על כל מסורת או נוהג. ¹¹ החייל המדען בא לידי ביטוי בפרויקטים שצוינו לעיל. תכליתם היא לטפח ולעודד מצוינות מדעית לצורכי הצבא. החייל המלומד מתבטא בעיקר בהשקעה האדירה של צה"ל, באופן יחסי לתקציבו, בלימודים אקדמיים בקרב קציניו ונגדיו. סימפטום בולט של תופעה זו הוא, למשל, העובדה שתנאי הכניסה לקורס לפיקוד ולמטה הוא תואר ראשון לפחות. פו"ם "ברק" מעניק היום תואר שני בתחום של צבא וביטחון. מכאן שבתוך שנים ספורות תתפתח התופעה שרוב מפקדי הגדודים בצה"ל יהיו בוגרי תואר שני בתחום של צבא וביטחון. (מגמה דומה קיימת גם בקרב מפקדי הגדודים במילואים).

¹² על-פי נתוני אכ"א לשנים 2000-2001, 78% מהצעירים ומהצעירות משנתון הגיוס התגייסו לצה"ל. רק 57% מכלל השנתון סיימו את מלוא תקופת השירות שלהם.

¹³ על-פי נתוני אכ"א לשנים 2000-2001, רק שליש מחיילי המילואים הרשומים ביצעו שירות מילואים שנתי של שלושה ימים ויותר. רק 5% מקרב חיילי המילואים שירתו במשך 26 ימים ויותר בשנת עבודה.

¹⁴ בעיתון חיילי צה"ל, "במחנה", התפרסמה באחרונה כתבה שתיארה את המרוץ של סרן בחיל הלוגיסטיקה לתחרות "גבר השנה" שמארגן המגזין "הזמן הוורוד". כתבה מעין זו לא יכולה הייתה להתפרסם בצה"ל בעבר הלא רחוק. איתי סגל, "גבר גבר", **במחנה**, 23 בינואר 2004, עמ' 31-33. ¹⁵ מסקנה זאת נשענת רק על מאפייני הצבא ולא על אופי המשימות המוטלות עליו. צה"ל אינו ממלא משימות בין-לאומיות במסגרת כוחות רב-לאומיים.

¹⁶ דוגמה לכך מביא עופר שלח בספרו **המגש והכסף** (הוצאת כינרת, תל-אביב, 2003). בעמוד 42 הוא מספר על חוקר אמריקני שנדרש לחשב כמה זמן היה נדרש כדי לשתק את התעשייה הגרמנית של מלחמת העולם השנייה באמצעים של היום. מסקנתו הייתה: אם בשנות ה-40 של המאה הקודמת נדרשו לביצוע המשימה 6,000 מטוסים ושלוש שנים, הרי שכעת ניתן היה לעשות זאת באמצעות שתי טייסות "חמקן" (48 מטוסים) במשך שישה שבועות.

¹⁷ יחידת לחימה לענייננו היא שילוב של אמצעי לחימה, של צוות ההפעלה הישיר ושל המעטפת המבצעית והטכנית, התומכת בו, מכשירה את אנשיו ושומרת על הכשירות שלהם.

¹⁸ על-פי אלווין והידי טופלר, **מלחמה ואנטי מלחמה**, מעריב, 1994. בעמוד 92 הם כותבים: "במלחמת העולם השנייה עלולים היו טייסים צעירים למצוא את עצמם בשדה הקרב לאחר שעות אימון ספורות בתא הטייס. כיום מושקע בכל טייס 'אף-15' אימון בעלות של מיליוני דולרים".

¹⁹ רוברט סקילס, **ניצחון ודאי במדבר**, צה"ל, המחלקה להיסטוריה, 1997, עמ' 30.

²⁰ אליזת כהן, **הפיקוד העליון**, משרד הביטחון, ההוצאה לאור, 2003, עמ' 169-170. ראוי לציין כי ב-1990, כשהגיעה שעת המבחן למימושה של התפיסה, בעת מלחמת המפרץ הראשונה, נרתעו כוחות היבשה מלגייס את חטיבות המילואים המשלימות שלהם.

²¹ עופר שלח, **שם**, עמ' 13.

²² מעניין להשוות זאת לחזונו של ריצ'רד סימפקין שניבא את עליית משקלם של הכוחות המיוחדים אל מול ירידת קרנם של כוחות רגילים, שאותם הוא מגדיר כמיליציה. סימפקין מייחד את תפקידם העיקרי של אנשי המילואים ל"הגנת הבית", ובהם הוא רואה את הגוף העיקרי של הכוח הלוחם. על כך ראו: ריצ'רד סימפקין, **מרוץ אל העתיד**, מערכות, תל-אביב, 1999, עמ' 351-356.

²³ כך, למשל, נהגו הגרמנים בתחילת המאה ה-20 בעקבות תפיסתם את "האומה החמושה". הצרפתים לפני מלחמת העולם הראשונה לא שיבצו חיילי מילואים ביחידות, אלא ריכזו אותם במאגרים עורפיים למילוי אבדות בשלב מאוחר יותר.

²⁴ כך נהגו הפרוסים בסוף המאה ה-19. הם החזיקו יחידות סדירות במחצית המצבה שלהם, וכאשר התעורר הצורך בגיוס, הם הכפילו את המצבות באמצעות אנשי מילואים. הצבא הצרפתי שלאחר הרפורמה של 1870 עשה מעשה דומה כשקלט ביחידותיו הסדירות אנשי מילואים ובכך הכפיל את כוח האדם שלהן. ראו: עזר גת, **מקורות המחשבה הצבאית המודרנית**, מערכות, תל-אביב, 2000.

עמ' 320

* אני מודה לסא"ל (מיל') צבי עופר, חוקר במכון לחקר הסביבה הטקטית בפו"ם, על הסיוע, על ההכוונה ועל ההערות בכתובת מאמר זה.